

A roma részvételiség, a reprezentáció és a tudástermelés kérdéseiről

Beszámoló az MSZT 2022-es vándorgyűlésének Szociológiai tudás termelése etnikailag megosztott társadalmakban: eltérő pozíciók jelentősége és dialógusa című panelbeszélgetéséről

About Roma Representation and Knowledge Production

Summary of the HSA's 2022 Annual Conference's Panel Discussion Called Sociological Knowledge Production In Ethnically Divided Societies: The Importance and Dialogue of Different Positions

Puskás Fanni¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.4.6>

Beérkezés: 2022. 12. 05.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 12. 10.

Elfogadás: 2022. 12. 12.

A társadalomtudományi és filozófiai tudástermelés számos fordulatot látott az elmúlt évtizedekben. Ilyen paradigmaticus váltások voltak a nyelvi fordulat, a térbeli fordulat és legújabban az ontológiai fordulat. A Magyar Szociológiai Társaság 2022-es vándorgyűlésének *Szociológiai tudás termelése etnikailag megosztott társadalmakban: eltérő pozíciók jelentősége és dialógusa* című panelje azonban a kulturális/reprezentációs² fordulatot helyezte a középpontba. A beszélgetést Feischmidt Margit (TK KI, PTE BTK) moderálta, aki a panel a fő misszióját abban látta, hogy a szociológiai tudás és a közjó kérdéseit behozza a magyarországi térbe, melyet kettémetsz a cigány–magyar különbségtétel. A panelbeszélgetés Kóczé Angéla (CEU), Neményi Mária (TK SZI), Rézműves Szilvia (Polgár Alapítvány Az Esélyekért), Virág Tünde (KRTK RKI), Boros Julianna (PTE) és Durst Judit (TK KI), illetve Derdák Tibor (Dr. Ámbédkar Iskola) és Orsós János (Dr. Ámbédkar Iskola) felkért hozzá-

¹ Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, email: puskas.fanni@krtk.hu

² Reprezentáció alatt a csoportokról alkotott diskurzusokat, képeket, benyomásokat, de tágabban a részvételiség kérdéskörét is értjük. Ahogyan Feischmidt Margit a felvezetőjében fogalmazott, a reprezentáció kérdése azt is feszegeti, „hogyan a tudástermelők abból a közösségből kerülnek ki, amely a reprezentáció tárgya”.

szólók megszólalásaiból állt.³ A beszélgetés talán a lehetetlenre vállalkozott azzal, hogy mindezen témákat és megvitatásokat egy szűk másfél órás beszélgetésbe illessze, azonban rengeteg módszertani reflexió, elméleti kérdés és jó gyakorlat merült fel a panel során.

A tudás mint közjó: Feischmidt Margit felvezetője

Feischmidt Margit felvezetőjében megrajzolta azt a fogalmi térképet, melyre a felszólalók magukat, véleményüket és tapasztalataikat felhelyezhették. A beszélgetés a felvezetőből, roma és nem roma kutatópárosok a témával kapcsolatos történeteiből, reflexióiból illetve vitából állt. A roma és nem roma felszólalók váltakozásától a szervezők azt várták, hogy ez a beszélgetés tartalmát és dinamikáját is nagyban meghatározza, hiszen a felszólalások keretében személyes történetekbe ágyazva bukkanhatnak elő a szociológiai tudás és a közjó, valamint a reprezentáció kérdései.

Feischmidt Margit amellet érvelt, hogy a szociológia egyfelől *tudományos igazságok* keresésére esküdött fel, de feladata az is, hogy *társadalmi igazságtalanságokat* leplezzen le, és hogy hangot adjon olyan társadalmi csoportoknak is, akik marginalizált helyzetben vannak, és emiatt az érdekeik és élettapasztalataik a mainstream diskurzusokon kívül rekednek, tehát hogy hozzájáruljon a *reprezentációjukhoz*. Ezzel kapcsolatban megemlítette azt a tudományos mezőben jelen lévő feszültséget, amely a színvak akadémizmus és a reprezentációs fordulat között húzódik, és amelyben egyfelől a meritokrácia és az objektivitás a reprezentációval, másfelől a tudományos igazságosságok keresése és a társadalmi igazságtalanságok leleplezése mint a közjó tételezése kerülhet ellentétbe.

A tudástermelés meritokratikus rendjét és az ezzel párhuzamosan fokozatosan teret nyerő piaci logikát Feischmidt Margit a *közszociológiával* (Burawoy 2005) ellenpontozta, mivel ez a fajta szociológia tudja a leginkább közjóként kezelni a tudást szemben mondjuk az ideáltipikusan felfogott klasszikus, policy- vagy kritikai szociológiákkal, hiszen a tudományos tudás megosztásában, a társadalmi visszacsatolásban a közszociológia jeleskedik leginkább.

Feischmidt Margit szerint a tudás mint közjó ebben a multietnikus térben kétféle jelentéssel is felruházódik. Elsősorban jelentheti azt, hogy a tudományos produktumok a tudomány logikájának megfelelően jönnek létre,⁴ és ezek lehetőleg minél széleskörűbben hozzáférhetővé válnak. Egyszerűbben fogalmazva, a tudás önmagában lehet közjó. Ahogyan azonban a felvezetőjéből kiderült, mindezek mellett a *tudás mint közjó* elválaszthatatlan attól a kérdéstől is, hogy magához a tudás megtermelésének a folyamatához mennyire tudnak különböző pozíciójú emberek hozzáférni, tehát a közjóként felfogott tudás elvezet a *társadalmi igazságosságként* felfogott közjó kérdéséhez, és ezzel együtt a *reprezentációhoz való hozzáférés jogát* is jelenti. Ezen jog garanciája a *részvételi módszerekben* keresendő.⁵

3 A vándorgyűlés részletes programja az alábbi linken található: <https://szociologia.hu/hirek/vandorgyules-absztraktkotet>

4 Ezt a logikát számos intézményi mechanizmuson keresztül biztosítja a tudományos mező. Ilyen többek között a peer review, a minősítések rendszere, az akadémiai ranglétra, a módszertani, etikai, minőségbeli elvárások és megkötések rendszere.

5 A részvételi módszertanok ismertetését, kipróbálását, terjesztését egyébként több szekció is feladatának tekintette az MSZT 2022-es vándorgyűlésén.

A hozzászólók ezen gondolatmenet mentén kétféle támpontot kaptak a történeteik megformálásához: egy *módszertanit*, ami egyrészt a kollaboratív munka, a részvételi módszerek kérdéseit feszegette, főként arra a kérdésre figyelve, hogyan hat a kutató élettapasztalata, társadalmi beágyazottsága az adatfelvételtől kezdve az értelmezésen át az írás folyamatáig és a megosztás, a publikálás körüli dilemmáig. Más szóval, hogyan jelennek meg a reprezentáció kérdései a kutatás gyakorlatában, például hogy ki beszél kiről, és ez hogyan befolyásolja a (tudományos) beszédnek, illetve a közös munkának a módját. Ez ugyanakkor egy másik szempontból a *hatalom, tudomány és oktatás* strukturális kérdéseit is érinti: miként befolyásolhatja a tudástermelést az, ha romák és nem romák közösen működtetnek kutatási, oktatási, civil intézményeket, vagy mi történik ott, ahol ezek nem tudnak létrejönni.

„Egymás szemébe nézve”: a roma politika kutatásának tapasztalatai

Neményi Mária szociálpszichológusként, illetve csoportalapú mozgalmakból érkezett a roma civil mozgalomhoz, majd pedig a romakutatásokhoz. Azt hangsúlyozta, hogy későbbi kutatásaiban emiatt soha nem a romákat kutatta, hanem arra a *viszonyra* volt kíváncsi, „amely létrehozza azt a romát, akit esetleg kutatnak, azt a sztereotipizált, homogénnek tekintett roma társadalmat, amely valójában egyáltalán nem az”. Tehát a kérdés számára mindig az volt, hogy milyen egészségügyi, gyermekvédelmi, iskolai vagy politikai rendszer hozza létre a „romát”. Megjegyezte, hogy Kóczé Angélaival is aktivistaként találkozott először, majd pedig közös kutatásba fogtak.

Kóczé Angéla arról az OTKA (NKFIH) kutatásról beszélt, amelyet ő vezetett a volt MTA (most Társadalomtudományi Kutatóközpont) Szociológiai Intézetében. Kiemelte (mint később Boros Julianna is), hogy fiatal roma kutatóként nem egyszerű ilyen pályázatot nyerni, de többek között Neményi Mária és Szalai Júlia is nagyon támogatóan állt a pályázatához, így a saját példáján is tapasztalhatta azt a szolidaritást, amely lényeges személyes és társadalmi tapasztalat egy kutatóintézetben. Számára kifejezetten fontos, hogy a tudás mint közjó ne csak a tudáshoz való hozzáférésben fejeződjön ki, hanem a tudástermeléshez való hozzáférés jogában is. Ez azonban igencsak nehéz, amikor már az egyetemeken is nagyon kevés roma hallgató található, oktatói, kutatói pozícióban pedig még kevesebb. Számára a hatalom és a tudás azt is jelenti, hogy valamiféle szakadékot kell áthidalni azok között, akikről szól a kutatás, és akik végzik. Felvetette a kérdést, hogy „Tulajdonképpen kinek a tudásáról van szó? Romákról alkotott tudásról, vagy pedig a romák tudásáról?” Ehhez kapcsolódóan kiemelte Neményi Máriával való közös könyvük, az *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései* (2019) módszertani részét, melyben a romák hangjának kutatói interpretációjával szakítva azt szerették volna megmutatni, hogy a beszélgetőtársaik hogyan élték meg a roma politika intézményesülését, úgy, hogy az ő hangjukat és tapasztalataikat állítják előtérbe. Erre a legjobb módszertan a narratív életútinterjú volt: ezeket részben fiatal roma kutatók készítették, és családtörténeti és fókuszcsoporthoz tartozó interjúkkal (nyilvános workshopokkal) egészítették ki őket.

A kollaboratív terepmunka lehetőségei

Rézműves Szilvia a Polgár Alapítvány Az Esélyekért munkatársaként, illetve az 1Magyarország mozgalom tagjaként szólalt meg a panelban, ahol a Virág Tündével való közös, terepmunkán és interjúzáson alapuló, a romák kirekesztését vizsgáló kutatás tapasztalatairól beszélt. A CEU ösztöndíjasának a kutatás kiváló lehetőséget adott ahhoz, hogy elmélyítse az inkluzív oktatásról való tudását, tereptapasztalatait. A terepmunka során maga is szembesült azzal, hogy „más szemmel” néznek rá egy intézményben, de éppen ezért is tartja fontosnak a roma részvételt: a helyi elitek szemléletét az is formálja, ha roma kutatókkal találkoznak, így a roma kutatói részvételnek közvetetten akár közpolitikai haszna is lehet. A terepen tapasztalt negatív élményeket az esti közös terepnaplóírás, a kölcsönös reflexiók ugyanakkor számos módon fel tudták oldani, és elindult egy dialógus a kutatók között a részvételiség kérdéseiről, lehetséges formáiról is.

Rézműves Szilviához kapcsolódva Virág Tünde is a csoportos munka előnyeit emelte ki: az esti terepmegbeszélések alatt a roma, illetve nem roma pozíciók különböző értelmezéseket generáltak a terepen tapasztaltakról, ezek megvitatása, egyeztetése formálta a kutatásban részt vevők álláspontját, gyakran új tudásokat, értelmezéseket hozva létre, amelyeket hasznosítani tudtak a további terepmunkákban. Terepen dolgozó kvalitatív kutatóként felhívta a figyelmet arra is, hogy a különböző társadalmi csoportokkal (legyenek romák vagy nem romák) való kooperáció kifejezetten fontos a terepmunkában, hiszen az együttműködés a megkérdezettekkel alapvető feltétele a sikeres kutatásnak, mert „a terep, az nem egy tárgy”.

Iskolai mobilitás a kritikai rasszelmélet perspektívájából: egy kutatás módszertani tapasztalatai

Boros Julianna saját mobilitási történetébe ágyazva mesélte el, hogy milyen rendkívül fontosak voltak életében (és tágabban tekintve, így a roma kutatók részvétele szempontjából is) a különböző támogató, tehetséggondozó programok. Többek között az egyik legmeghatározóbb élménye egy középiskolás tábor, aminek egykori szervezői, Orsós János és Derdák Tibor épp az asztalnál ültek. Kóczé Angéla történetéhez kapcsolódva ő is hangsúlyozta a szolidaritás fontosságát: kiemelte azokat a közvetítő, támogató személyeket, akik már az általános iskolától fogva kísérték az életét. Ellentétben egyetemista kortársaival, akik megakadásaiknál akár a szüleiknek is fel tudták tenni karrierkérdéseiket, egy hátrányos társadalmi környezetből érkező kutatónak különösképpen szüksége van az olyan szolidáris, támogató emberi kapcsolatokra, mint aki neki Forray R. Katalin volt. Addigra már számos kutatásban vett részt, ám Durst Judit kutatása volt az első, ahová kifejezetten szakmai tudása miatt került be.

Durst Judit is kiemelte: számára kifejezetten fontos volt, hogy a kutatásában ne token integráció⁶ folyjék, emiatt mindenkit szakértelme és szaktudása alapján hívott

6 Tokenizmus alatt azt a folyamatot értjük, amikor egy elnyomott csoport tagjait csupán szimbolikus módokon vonják be többségi intézményekbe (egy konkrét munkahelyre, a politikai reprezentációba, vagy akár tudástermelésbe), de ezen

a kutatásba. Reflektált arra is, hogy a korban, nemben, osztályhelyzetben és etnikai hovatartozásban is diverz kutatócsapata abból a szempontból is előnyös volt, hogy így az interjúalanyok tudtak választani, melyik kutatónak komfortosabb életútinterjút adniuk. Tehát kutatásuk során mind az adatok generalálásában, mind értelmezésében rendkívül sokat segített a kutatói pozíciók sokfélesége, hiszen közösen elemezték a felvett interjúkat is, amiben mindenki teret kapott és résztémát választhatott.

A hatalom és tudomány strukturális kérdéseit taglalva Durst Judit felelevenített egy fájó tapasztalatot is, amikor is kutatása során egyik kollégájuk elhagyta az akadémiai pályát. Ez a történet arra világít rá, hogy még ha el is jut egy roma oda, hogy kutatói pozíciót töltsön be (az előző hozzászólók által is hangsúlyozott oktatási egyenlőtlenségek ellenére), ez még nem tekinthető biztosnak. Az akadémiáig vezető utat egyfelől a közoktatási rendszer egyenlőtlenségei határozzák meg, miközben a felsőoktatás az akadémiával együtt egy egyenlőtlenségek által tagolt társadalomba van beágyazva, így az etnikai és osztályhelyzetből fakadó diszkrimináció, az elnyomás, a mindennapi rasszizmus traumáit nagyon nehéz reggel a villamosról leszállva kint hagyni. Kiváltképp nehéz megmaradni az akadémiában az alacsony fizetések mellett, melyek a mindennapi megélhetésre és az egzisztenciateremtésre korántsem elegendők. Durst Judit szerint ebben az esetben „kevés [volt] a reziliencia, kevés az egyéni szolidaritás, kevés volt a barátság” arra, hogy az akadémiai mező integrálja a kollégájakat. Mindez nem fest túl reményteli képet a tudás és hatalom strukturális kérdéseiről. Rövid Márton írására hivatkozva (2021) azonban kiemelte, hogy az első lépés felismerni az elnyomásokat, elismerni azokat, majd pedig ezeket követheti a feloldás, a megbékélés, mely folyamat elindítására volt elhivatott ez a panelbeszélgetés is.

Hozzászólók, a civil szemlélet beemelése

Derdák Tibor kiemelte, hogy ők Orsós Jánossal nem kutatóként vesznek részt a beszélgetésben, hanem a közel harmincéves pedagógiai tapasztalatukkal, amelyet a Boros Julianna által is megemlített oktatási szervezetekben végzett munkájuk jelent. A reprezentáció mindegyik szervezetben fontos kérdés volt. A Ghandi Gimnáziumban kifejezetten konfliktusokhoz is vezetett a reprezentáció kérdése a fenntartó szervezet jellege, hatásköre és finanszírozása szempontjából, mivel például az igazgató kiválasztása (és ennek folyamata) kulcsfontosságú volt abban a kérdésben, hogy a roma közösség mennyire lehet jelen a döntéshozásban. A részvételiség, reprezentáció kérdésköre kiemelten fontos volt az Amrita Egyesületben és a Collegium Martineum roma tehetségképző kollégiumban is, melyeket Boros Julianna is saját mobilitási története meghatározó elemeiként említett. Mindezekon túl azonban szerinte a Magyarországon harminc éve jelen levő demokráciának még komoly elmaradásai vannak a roma részvételiség terén.

egyéneknél tényleges hatalmuk és ágenciájuk nincsen. Az elnyomott csoportok tokenisztikus bevonása fenntartja a társadalmi hierarchiákat, mert elveszi a diszkrimináció vádjának a lehetőségét, miközben a hatalmi viszonyok változatlanul működnek az elnyomás strukturáját. (lásd erről például Durst Judit és szerzőtársainak [2022] cikkét).

Orsós János, Boros Juliannára reflektálva arról beszélt, hogy „az út a putriból az uborkafa tetejéig”, azaz a társadalmi kirekesztettségéből, mondjuk, a diplomáig vagy az akadémiáig korántsem könnyű vagy konfliktusoktól mentes, de ezen az úton a roma fiatalok oktatását támogató szervezetek kiemelten fontosak. Meglátása szerint lényeges létrehozni azokat a struktúrákat, ahol már nem kellene a jóakaró segítők, hanem a romák maguk tudják ezeket működtetni. A fentről lenyúló kéz képének megidézésével Orsós János felhívta a figyelmet arra, hogy a segítség is alapvetően hierarchikus viszonyokat működtet; szerinte más az, amikor valaki olyannak a keze nyúl le, aki bejárta a társadalmi mobilitás rögös útját. Derdák Tibor és Orsós János úgy véli, az kevés, hogy a rendszerváltás óta eltelt harminc évben a magyar társadalom csupán roma és nem roma szerzőpárosokat tud felmutatni, nem pedig egy roma értelmiségi réteget, amelyben például romák szerveznek konferenciát, ahol a hallgatóság zöme roma.

Vita

Az utolsó körben újra szót kaptak a felszólalók, hogy egymásra is tudjanak reagálni. Neményi Mária rámutatott a kutató és kutatott közötti inherensen hierarchikus viszonyra, és azt a kérdéskört pedzegette, hogy tulajdonképpen kinek is van hatalma szubjektumokból objektifikáción keresztül reprezentációkat képezni. Rézműves Szilvia pedig megemlítette azt a jelenséget, amely során nem roma kutatók sok esetben kritizálják roma kutatók munkáját azzal, hogy sokszor „NGO tudománynak” vagy szenvedésdiskurzusnak aposztrofálják, így vitatva a roma kutatók objektivitását, tudományosságát.⁷ Meglátása szerint fontos közösen gondolkodni ezekről a kérdésekről, mert a Polgár Alapítványnál végzett munkájában is visszaköszönnék, ahol az oktatási elvándorlás témájában roma és nem roma szülőket is megszólítanak.

Boros Julianna elmesélte, hogy milyen nehéz is két világ – az egyetemi és az otthoni – között átjárni, közvetíteni, kiváltképp a mindenhol jelen levő intézményi rasszizmus miatt, amely üvegplafonként nehezedik a roma kutatókra, és amely miatt ebből a pozícióból nagyon nehéz bármilyen kutatási pályázatot nyerni. Rézműves Szilvia felvetésére reflektálva elmondta, hogy a közös kutatóközpontok kontra roma kutatóközpontok kérdéskörében előbbivel rokonszenvez, és ebben a saját pozíciója is meghatározza álláspontját, amely a közös munka és a párbeszéd felé nyitott. Vidéki roma kutatóként elsősorban lokális tudások birtokában áll, akár segítők, akár tudományos pozíciójából fakadóan, és ez sok mindenben meghatározza őt. A lokális tudást egy budapesti roma kutató pozíciójával állította szembe, aki például nyugati NGO-kban mozogva másféle tudást halmozhatott fel. Ezzel arra is rámutatott, hogy még a roma értelmiségi réteget sem lehet egy homogén masszaként kezelni, mivel emögött sokféle pozíció és tudás húzódik meg, így akár még a térbeli beágyazottság is hatással lehet a megismerés módszereire és a tudástermelés mikéntjére.

⁷ Itt Máté Dezső Romák a tudományban. Az elismerés politikájának hiánya (2022) című cikkére utalt.

Erre reagált Orsós János, aki a legnagyobb problémát az oktatási szegregációban látja, amely egyben a roma részvételiség és reprezentáció megvalósulásának legfőbb gátja, és a tudástermelésben, hozzáférésben és a társadalmi kettészakadásban is megmutatkozik. Tulajdonképpen azt a kérdést vetette fel, hogy a közös kutatóközpontokban hogyan lesznek valaha is roma kutatók, ha az oktatási intézmények újratermelik a marginalizált társadalmi pozíciókat: talán a roma reprezentáción túlmutatóan az oktatási egyenlőtlenségekkel is kellene foglalkozni a tudomány és hatalom kérdései mellett.

A panelbeszélgetést Durst Judit felszólalása zárta, aki Boros Juliannához és Orsós Jánoshoz kapcsolódva felvetette, hogy milyen furcsa is az, hogy roma és nem roma bináris oppozíciókban gondolkodunk Magyarországon. Ez a multikulturális Londonból nézve ugyanis egy furcsa nyelvi és kulturális képződmény. Arra is kitért, hogy egy nem rasszizált kisebbségi pozícióból ő megválaszthatja, milyen témát kutasson, például Londonban élő szociológusként még nem hívták az ottani magyar diaszpórát kutatni. Felszólalása azt a jelenséget problematizálja, amely a kutatása gazdag empiriájából is kikerekedett, miszerint a roma kutatókat sok esetben már egyetemistaként is csak roma témájú kutatásokba hívják. Számára a roma reprezentáció egyik kulcskérdése: mit tehetünk azért, hogy ha már egy roma eljut odáig, hogy kutató legyen, szabadon meg tudja választani a kutatási területét. Más szóval felvetette annak a dilemmáját, hogy vajon a részvételiség nem működtet-e hatalmi hierarchiakat az akadémián belül, amely kijelöli a roma kutatók helyét, méghozzá a romakutatásokban, és be is zárja őket a kisebbségkutatás területére.

A reprezentáció feloldatlan kérdései

A rendkívül tartalmas panelbeszélgetés keretében tehát rengeteg dolog merült fel a Feischmidt Margit által felvetett kérdésekhez kapcsolódóan. A *hatalom és tudomány strukturális kérdései* kapcsán előtérbe került az oktatási rendszer társadalmi egyenlőtlenségeket újratermelő funkciója, a tudományos mező kirekesztő mechanizmusai és az ezt ellensúlyozó szolidáris kapcsolatok fontossága, továbbá a kutató és kutatott közötti hierarchikus viszony, illetve annak a kérdése is, hogy miként adjunk teret a „saját hangnak”, az önreprezentációnak ebben a hierarchikus viszonyban. Ez szorosan kapcsolódik azokhoz a tudományos művekhez is, amelyek rámutatnak arra, hogy a tudomány és a hatalom összefonódásai a cigánykutatásokban miként járultak hozzá a félrereprezentáláson keresztül a marginalizált pozíciók újratermeléséhez, és ezáltal azok legitimációjához és normalizálásához (Acton 2016, Selling 2018). (A magyar kontextusban külön figyelmet érdemelnek az államhatalom és a kutatások összefonódásának módozatai [Kovai 2017])

Azonban elmondható az is, hogy a reprezentáció és pozicionalitás középpontba helyezése, ami a feminista mozgalmából⁸ és a posztkoloniális diskurzusból⁹ is ere-

8 Álláspontelmélet (standpoint theory) alatt azt a gondolati iskolát érti a szakirodalom, mely a pozicionalitás fogalmának egyik elméleti háttéréként rávilágít arra, hogy a tudástermelés hatalmi pozíciókba ágyazott folyamat, mely domináns és nem domináns csoportokra osztja a művelőit, akiknek különböző tapasztalataik, percepcióik és pozíciójuk befolyásolják, hogy milyen tudást termelnek (Allen 2017).

9 Melynek főbb képviselői Spivak (2015), Said (1978) és Fanon (1952).

deztethető, úgy állítja be a kisebbségi, avagy elnyomott pozícióból fakadó tapasztalatot, mint a kívülállók számára nem hozzáférhető tudást. Ez néhány szerző, például Foley (2018) szerint az identitásokat történetietlen, rugalmatlan és homogenizáló módon állítja be, ami inkább egyfajta stratégiai esszencializmus (Eide 2016) fogalmi keretébe illeszkedik. A roma kutatóközpontok, valamint a romák által működtetett roma oktatási szervezetek, azaz a párhuzamos intézmények kialakítása, avagy a többségi intézményekbe való betagozódás kérdésköre is ehhez a gondolati áramlathoz köthető. A roma intézmények gondolata tulajdonképpen annak megvalósulása lenne, amit Nancy Fraser az alávetettek ellennyilvánosságaként (*subaltern counterpublics*) (1990) nevezett. Fraser nagy hatású esszéjében a polgári nyilvánosság (Habermas 1993) eszméjét kritizálta, mert az nem képes az alávetettek hangját és érdekeit kihangsúlyozni, mivel láthatatlanná teszi a kisebbségi pozíciókat.

A résztvevők azonban a *kollaboratív munkáról és az együttműködés módszereiről* való közös gondolkodás folyamán inkább a közös munkát, valamint a roma és a nem roma kutatók közti szolidáris viszonyokat emelték ki. Módszertani reflexióikból az derült ki, hogy egy etnikai, életkori, nemi stb. szempontból diverz kutatócsoport számos előnnyel is járhat, hiszen ez hatással lehet a felvett adatok mélységére és pontosságára, kiváltképp érzékeny társadalmi témák kapcsán, ahol az interjúkészítő személye, pozíciója döntő lehet. A panelbeszélgetés legfőbb tanulsága talán az, hogy minden kutatói pozícióból erednek sajátos látásmódok, értelmezések, percpciók, de a közös munka egy felületet ad arra, hogy folyamatos reflexiókon, visszacsatolásokon és közös vitákon keresztül ezek explicitté válhassanak. Ez megkönnyítheti az új értelmezések beemelését is, ami nem csak az empiriát gazdagítja, hanem a tudományos értelmezést is. A közös munka azért is fontos lehet, mert ahogyan Neményi Mária is fogalmazott, „a roma”, akit a kutatók kutatnak, egy társadalmi viszonyba ágyazott, ezt a viszony pedig, mint ahogyan Virág Tünde beszámolójából kiderül, a terepen különböző csoportok (legyenek romák vagy nem romák) „működtetik”. A beszélgetés fő mondanivalója tehát az volt, hogy a közjónak két értelmezése, amelyeket Feischmidt Margit felvázolt, ahol a meritokrácia és a reprezentáció elvei konfliktusba kerülhetnek egymással, bizonyos szempontból nem kerülnek ellentétbe, hiszen a kollaboratív módszerekkel előállított tudás számos módon tud mélyebb és reflektáltabb lenni.

Mindenesetre a szűkös időkeret miatt számos kérdés megvitatására nem jutott lehetőség az amúgy kivételesen átgondolt és tartalmas panelbeszélgetés keretében. Hiányzott talán az, hogy a megbékélés folyamatához kapcsolódóan mit lehetne kollektívan tenni annak ügyében, hogy a roma részvétel, a reprezentáció az akadémiai mezőben jobban megvalósulhasson. Kérdés maradt tehát, hogy a szolidáris viszonyok és a reziliencia egyéni megküzdési módjain túl – amelyeket a résztvevők is említettek – milyen csatornák, cselekvési és ellenállási lehetőségek adódhatnak akár a piaci logika akadémiai térnyerése ellenében, akár azért, hogy a „színpad” akadémiában több roma megmaradhasson. Ehhez kapcsolódóan pedig több szó is eshetett volna az akadémia és az aktivizmus viszonyáról, ami háttérben maradt a felszólalásokban. Érdekes lett volna arról is hallani, hogy a ku-

tatási eredmények disszeminációját hogyan lehetne átalakítani annak fényében, hogy a megtermelt tudáshoz most csupán egy szűk elit fér hozzá, mivel sem a publikációk nyelve, sem a csatornái (tudományos folyóiratok) nem hozzáférhetőek a „kutatottak” számára. Továbbá számos felvetés bővebb kibontására és megvitatására sajnos nem jutott idő. Mindezen témák taglalására a panelbeszélgetés valamilyen formában való folytatása tökéletes terep lenne, hiszen nagyon jó és fontos beszélgetésnek lehettünk fültanúi.

Irodalom

- Acton, T. A. (2016): Scientific racism, popular racism and the discourse of the Gypsy Lore Society. *Ethnic and Racial Studies*, 39(7), 1187–1204.
- Allen, B. J. (2017): Standpoint theory. *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, 1–9.
- Burawoy, M. (2005): For public sociology. *American sociological review*, 70(1), 4–28.
- Durst, J. – Nyíró, Zs. – Dész, F. – Boros, J. (2022): Racial glass ceiling: The glass ceiling and the labour-market segmentation of first-in-family Roma graduates in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8(2): 12–40. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.1048>
- Eide, E. (2016): Strategic essentialism. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of gender and sexuality studies*, 2278–2280.
- Fanon, F. (1952): *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press.
- Foley, B. (2018): Intersectionality: A Marxist Critique. *Science & Society*, 82(2), 269–275.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25/26, 56–80.
- Habermas, J. (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kóczé, A. – Neményi, M. – Szalai, J. (2019): *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kovai, C. (2017): Kemény István munkáinak hatása a magyarországi szociológiai cigánykutatásokra egy antropológus nézőpontjából. *Replika*, 104(4), 23–30.
- Máté, D. (2022): Romák a tudományban. Az elismerés politikájának hiánya. *Pro Minorate*, (nyár), 16–32.
- Rövid, M. (2021): From tackling antigypsyism to remedying racial injustice. *Ethnic and Racial Studies*, 1–22.
- Said, E. W. (1978): *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Selling, J. (2018): Assessing the Historical Irresponsibility of the Gypsy Lore Society in Light of Romani Subaltern Challenges. *Critical Romani Studies*, 1(1), 44–61.
- Spivak, G. C. (2015): Can the Subaltern Speak?. In Williams, P. and Chrisman, L. (Eds.), *Colonial discourse and post-colonial theory. A reader*, 66–111. Routledge.